

Списание "Анамнеза" брой 12, 2011 г.

**За да разлиствате страниците,
посочете с мишката върху долния
десен ъгъл.**

**Можете или да ги обръщатете веднага,
чрез натискане, или да ги разгръщате
бавно, като истинска книга, държейки
натиснат бутона на мишката.**

Приятно четене!

[Свали в PDF](#)

КАК СТРОИТЕЛИТЕ НА БЪЛГАРИЯ НАЛИВАХА ОСНОВИТЕ?

Пенчо Д. Пенчев. *Как се наливаха основите. Към ранната история на българската корупция (1879-1912)*. София-Велико Търново, РИВА, 2011, ISBN 9789543203543, 278 стр.

На фона на заливащия ни поток от различни исторически четива – сериозни изследвания, дилетантски напъни, мемоари, документални сборници и т.н. – посветени на големите въпроси от политическата ни история (особено в частта „национален въпрос“), все по-често се появяват и монографии, посветени на „маргинални“ проблеми от българското минало.¹ Именно с „маргиналната“ на пръв поглед тема се занимава и поредната монография на Пенчо Пенчев, д-р по история и доцент в Университета за национално и световно стопанство. Изследването му представлява твърде успешен опит за разкриване на възможните модели и схеми на корупционни практики в българското общество от края на XIX и началото на XX век. Това именно е приносното и същественото в монографията, не толкова примерите приведени от автора, повечето

1 Ще се огранича да посоча само няколко заглавия, излезли от печат в последните пет-шест години: Илчев, Ив. *Междено време*. С., 2005; Аврамов, Р. *Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало*. Т. 1-3. С., 2007. Иванов, М. *Мрежовият капитализъм: Българска търговска банка и нейните сродни дружества 1890 – 1914*. С., 2010.

от които (особено онези, засягащи високите етажи на властта) доста добре познати. Не случайно още в началото на текста си д-р Пенчев посочва, че целта му е да се „идентифицират главните звена на държавните и общински структури, подложени на корупционен натиск или умишлено създаващи такъв“ (стр. 7). Авторът е наясно с ограниченията и няма претенции да изчерпи проблема и сам подчертава възможността за пропуски, преувеличение или недооценяване на отделни примери/корупционни случаи.

Д-р Пенчев възприема корупцията като „сложно и многопластово явление, което засяга социалния, икономическия и политическия живот“, дефинирайки я като „извънредни плащания или друго облагодетелстване на държавни, съдебни или общински служители, в резултат на което страната, осъществила плащането, получава преференциално отношение“ (стр. 7-8). Като прояви с корупционен заряд са определени и незаконното присвояване на обществени средства и злоупотребата с тях, злоупотребите с власт и нарушенията на закона и обществените норми, носещи загуби на обществото. (стр. 8). Тази концепция за корупцията и корупционните практики до голяма степен се припокрива с дефиницията на явлението, дадена в авторитетната *The Social Science Encyclopedia*, Ed. By Adam Kuper & Jessica Kuper, Routledge, 1999 2nd ed., определяща корупцията като „неспазване на очаквани стандарти на поведение от властимащи/овластени в полза на непозволено лично облагодетелстване.

Политическата корупция може да бъде определена като злоупотреба (misuse) с обществена позиция или власт за непозволено лично облагодетелстване/печалба“.

² Изхождайки от така зададената работна дефиниция, Пенчо Пенчев навлиза дълбоко в дебрите на българските корупционни практики, анализирайки различните влияния, предпоставки и характерни особености на средата, в която са „принудени“ да развиват дейността си героите на по-големите или по-малки корупционни афери.

Анализът започва с установяване на предпоставките и условията (глава първа, стр.11-69) с принос към оформянето на средата, в която „работи“ българската корупция. Отделя се внимание на „тежкото наследство“, оставено на българското общество от продължителния период на развитие в рамките на османската държава. Въпреки верните като цяло наблюдения и заключения, все пак не е за пренебрегване фактът, че част от описаните и характерите за Османската империя практики, „развиващи“ корупционна среда, са по-скоро характерни за традиционните общества и съответно

² Pinto-Duschinski, M. Corruption. – In: *The Social Science Encyclopedia*. Ed. by Adam Kuper & Jessica Kuper. Routledge, 1999 2nd ed., pp. 142-143. Интересното е, че специална статия посветена на проблема „Корупция“ липсва в една от най-авторитетните енциклопедии на социалните науки – *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Ed. by David L. Sills. V. 1-17. The Macmillan Company & The Free Press, 1968. Там за корупция се говори в статиите със заглавия – „Lobbying“, v. 9, pp. 441-445, „Conflict of interest“, v. 3, pp. 242-246 и „Misuse of office“, v. 11, pp. 272-276, като само в последната се споменава, че „[w]hen the satisfaction sought is material gain, the misuse is usually termed ‘corruption’“ (p. 272).

неприемливи за модерните такива, т.е. проблемът не е в това, че са османски, а в това, че са част от традиционното световъзприемане. Може би тук се крие и отговорът на въпроса защо общества, славещи се по-рано с високото си ниво на корумпираност, сега са пример за обратното (стр. 12). Аналогичен коментар може да бъде направен и по отношение на частта от текста, засягаща периода 1877-1879 г. Наблюденията и основаващият се на тях анализ са точни и верни, но все пак следва да се отчете и фактът, че ситуацията в конкретния времеви отрязък е далеч от нормалната – война, окупация, начален етап от създаването на модерни³ институции в едно общество, лишено от държавна традиция за почти пет века. Към това трябва да се добави и фактът, че „учител“ в света на модерното държавотворство се оказва далеч не най-модерната и безпроблемно развиваща се държава от втората половина на XIX век – Руската империя – сама доста обременена от корупционен товар (стр. 30-39).

Анализът, който следва върху текстовете на Търновската конституция и допуснатите още при самото ѝ приемане неточности, които впоследствие ще допринесат за развихрянето на „корупционния пир“, е

³ В случая „модерен“ има смисъла не на моден, а на противоположен на традиционен. Не е тук мястото да се разгръща дори част от огромния дебат в хуманитаристиката що е то „модерно“ и „модернизация“. Достатъчно е да споменем само, че въпреки разликите в концепциите, подхода и дефинирането на спецификите на „модерността“, обединяваща е идеята, че модернизацията е процес, който коренно променя цялостния облик на обществото. Различията в тезите са по-скоро по отношение на това кой фактор има определяща важност при тази трансформация.

една от най-силните части в текста на Пенчо Пенчев. С изясняването не само съдържанието на юридическите постановки в членовете на конституцията, но и цялостния контекст, в който тя е приета – с личните конфликти и дразги, с преднамерената демагогия на част от участниците в Учредителното събрание, с доминацията на емоционалното над рационалното при вземането на изключително важни решения – авторът демонстрира убедително дефектите в темелите, върху които ще се гради бъдещата българска държава и ще се развива занапред българското общество (стр. 39-43).

Следващите страници от първата глава са посветени на някои от най-разпространените практики за отплащане от страна на политическите партии на техните симпатизанти и дейци в момента, в който се доберат до властта. Това като че ли е най-стандартната и разпространена корупционна практика в българския политически и обществен живот за разглеждания период. Към тази „партийна благодарност“ следва да се прибави и типичната за всяко общество в преход от традиционни към модерни форми на управление и регулация мрежа от патриархално-родови връзки, сполучливо определена от Захари Стоянов като „зетьо-шуро-баджанакизъм“. Примерите в подкрепа на това са добре подбрани и включват едни от най-влиятелните политици на българската политическа сцена от края на XIX век като М. Маджаров, Ст. Бобчев, Ив. Ст. Гешов, К. Величков (стр. 50-52). Като фактори, съвсем не без значение в тази амалгама от условия и предпоставки,

са отделени и монархът (стр. 53-56), и ниският жизнен стандарт на българското общество (стр. 56-58).

Намесата на държавата в стопанския живот също е посочена като една от предпоставките за развихрилия се корупционен пир (стр. 66-68). Макар по същество наблюденията на д-р Пенчев да са верни, не би следвало да се вини държавната регулация за налагането на корупционни практики. Законите за насърчаване на местната индустрия от 1894-1895 г., 1905 г. и 1909 г., както и съпътстващият ги митнически протекционизъм, осъществяван чрез последователна политика на повишаване на дължимите мита и акцизи, съвсем не е патент на българската или дори на балканската икономическа и правна мисъл.⁴ Подобна протекционистична политика е характерна за последната четвърт на XIX век за периферните европейски общества и държави, каквито без съмнение са балканските, а и за по-голямата част от западноевропейските такива, традиционно считани за по-напреднали и възприемани като модел за подражание (Германия 1879 г., Франция 1881 г., Италия 1887 г.⁵). Така че, едва ли може да виним протекционизма в сферата на стопанското развитие на България за ширещата се корупция в българското

⁴ Останалите балкански държави, с изключение на Османската империя, почти едновременно с България въвеждат подобни закони за насърчаване на индустриите си, предхождани или последвани съответните митнически тарифи (Румъния 1887 г., Сърбия 1898 г., Гърция 1910 г.).

⁵ Колкото и куриозно да звучи едни от най-високите митнически тарифи в света между 1816 и 1945 г. са тези на САЩ, традиционно считан за бастион на „свободната търговия“.

общество и държава. Да, тази политика със сигурност е едно от условията и важна предпоставка, но в същото време далеч по-важен е менталитетът и ценностната нагласа на въвлечените в корупционните игри, а резултатите от въвеждането на подобни регулативни мерки, особено в сферата на индустрията, най-малкото не са категорично негативни.⁶

Очертал в основни линии контекста, в който се развива българската корупционна история, Пенчо Пенчев преминава към конкретните ѝ проявления и развитие. Втората (стр. 70-164) и третата (стр. 165-257) глави на монографията му са посветени именно на опита за очертаване на моделите и изследване на усъвършенстването на порочните практики. Както сам авторът посочва в началото на втората част „да се докаже престъплението е изключително трудно“, затова и по-голямата част от текста от тук насетне се основава не на съдебни присъди, инкриминиращи рушветчийството и злоупотребата с власт, а на статии от вестници, слухове, спомени. Разбира се, не са пропуснати и документите, свързани с дела, както бихме казали днес, от висока обществена значимост – по-точно онези свързани с разследване и съдене на министри от кабинетите на Стефан Стамболов, Тодор Иванчов, Рачо Петров, Димитър Петков, Петър Гудев. Наред с добре известните случаи като аферата с „гнилите вагони“, „хамбарената

⁶ Съвсем друг е въпросът за виталността на възникналите в подобна парникова атмосфера индустриални предприятия, но това не е предмет нито на коментираният тук изследване на Пенчо Пенчев, нито на настоящия текст.

афера“, аферата „Шарл-Жан“, д-р Пенчев привежда и множество примери на корупция от по-ниските етажи на властта. Като цяло подобрите случаи на доказана или предполагаема корупция убедително потвърждават тезата на автора за „безпартийността“ на този обществен недъг. С други думи – корупционните практики не се влияят от партийни страсти, не са патент само на едни партии и по-скоро се усъвършенстват от управление в управление, отколкото да бъдат ограничавани. Естествено е да има някои слабости като например предоверяването на места на спомените на съвременници (знаем, че този вид източници винаги трябва да се ползват с повишено внимание), особено на Гр. Начович (стр. 83, 96, 99, 110 и др.). Връзката държавна администрация – индустриалци не винаги е корупционна, още повече, че посочените от автора индустриалци съвсем не са част от реално изявяващите се като такива (стр. 91-95). В тези си части текстът на Пенчо Пенчев би спечелил от привличане на материал от ТДА например в Габрово, Русе, Варна, Бургас, Пловдив, Сливен, т.е. там където са центровете на българския икономически живот, това само може да засили част от изводите и да уплътни така очертаната картина. Но това е по-скоро задача за някой бъдещ следовник на д-р Пенчев.

Тези недостатъци по никакъв начин не намаляват приносния характер на изследването. Напротив, очертани са модели и схеми на корупция в българския политически и обществен живот, които доказват своята състоятелност точно с устойчивостта и „дългия

си живот“. Не случайно опити да се търси отговорност рядко имат резултат и по-скоро носят характер на политическа репресия, а не на принципна позиция срещу порока. Особено показателни в това отношение са примерите, посочени от д-р Пенчев от началото на ХХ век, когато действията срещу корупционните скандали на предходниците са съпътствани от рафиниране на съществуващите схеми от „своите“ (стр. 181-257).

В крайна сметка, както заключава авторът, за българската корупция важи общоприетото наблюдение, че не е нужна особена интелигентност или образователен ценз, единственото необходимо е минимален властови ресурс (стр. 258). Големият проблем с корупцията е трайно сложилият се стереотип „всички са маскири“, който компрометира ранната българска демокрация и нанася трайни щети върху гражданското съзнание (стр. 259). И все пак не липсата на закони и желание за наказване на корумпираните, а масовостта прави борбата с този обществен недъг обречена (стр. 260-261). Всичко това само потвърждава констатацията, че на „Балканите основни политически, стопански и културни модели могат да променят формата си, но сърцевината им остава неизменна през годините“ (стр. 262).

За убедителността на изводите и заключенията на Пенчо Пенчев допринася широката база от първични и вторични източници, на които стъпва изследването. На практика текстът се опира на почти всички важни за времето си периодични издания, на публикуваните дневници и мемоари на най-влиятелните дейци от

разглеждания период и на солиден архивен материал. Това прави монографията освен сериозно изследване в областта на социалната и стопанската история на Третата българска държава и един добър справочник за специалисти, занимаващи се със сходни проблеми.

И накрая нека завършим със следното – монографии, подобни на представената тук разширяват, дообогатяват и задълбочават знанията за миналото ни, но и провокират реакции. А ако в резултат на провокацията се появяват нови изследвания, продължаващи анализа на българските корупционни практики или оборващи част от тезите на д-р Пенчев, то това само може да радва любознателния читател.

Христо Беров